

At tænke selv

ESSAY: Med sin negative dialektikk åpnet Adorno for en tenkning som er både filosofisk, historisk situert og rettet mot samfunnet.

Af Poul Ferland, dr.phil. i idéhistorie og skribent

Negative Dialektik (*Negativ dialektik* – bogen er dog ikke oversat til dansk) blev udgivet i 1966, så værket kan altså i år fejre sit første halve århundrede. Forfatteren til denne filosofiske klassiker er den tyske filosof Theodor W. Adorno (1903-69). W.'et i hans navn står for Wiesengrund, der fortæller os om hans delvis jødiske baggrund, som var medvirkende til at sende ham i eksil fra 1934 til 1949, først alene i England og derpå i USA sammen med de øvrige medlemmer af den såkaldte *Frankfurterskole*, efter at han som følge af et nazistisk dekret i 1933 havde mistet sit arbejde som forsker og underviser ved universitetet i Frankfurt am Main. I denne hans elskede fødeby var han også tilknyttet det legendariske, private *Institut für Sozialforschung*, hvis hovedskikkelse og leder han senere blev sammen med vennen Max Horkheimer.

Negative Dialektik står som det filosofiske hovedværk i Adornos samlede oeuvre, hvis man da ellers kan tale om et Adornos "hovedværk" – det er nemlig tvivlsomt, om han selv ville anerkende kategorien "hovedværk", i hvert fald hvad angår hans egen produktion. Kategorien brugt som karakteristisk her ville nemlig angive, at der er tale om et hierarki af værker inden for hans oeuvre, hvad der ikke er tilfældet; der er for det første tale om paratakse, altså sideordning af hans værker, det mindste er lige så væsentligt som det største. Og for det andet er hele Adornos værk tænkt som et ensemble af "kritiske modeller", dvs. større eller mindre skrifter, hvoraf intet kan undværes i sammenhængen, skrifter, der hver især i en filosofisk kritik af hvad som helst søger at udsøge noget alment om sit emne, uden at dette almene gælder som en lov så at sige efter naturvidenskabeligt forbillede. En kritisk model tager hos Adorno ofte udgangspunkt i hans subjektive erfaring, ud af hvilken han forsøger at udtrække nogle almene, objektive træk, som kan have en vis gyldighed for mange individer.

Når jeg alligevel vover at kalde *Negative Dialektik* hans hovedværk, er det, fordi hans filosofiske refleksionsniveau her når et højdepunkt, og fordi værket kan kaldes et grundlag for hans tenkning – et grundlag, som rigtignok må forandres i takt med historiens forandringer, og som hele tiden står i rapport til forskningens, ikke mindst sociologiens, resultater, hvilket Adorno er helt på det rene med. Læseren er således altid henvist til at tænke videre og arbejde med stoffet selv.

Det skal da også lige tilføjes her, at Adorno selv ikke var helt fremmed for hovedværkstanken; således sagde han på et tidspunkt, at *Negative Dialektik* samt torsoen, den posthumt udgivne og af andre sammensatte bog *Ästhetische Theorie* (*Æstetisk teori* fra 1970 – heller ikke oversat til dansk) foruden den bog om hans etiske tenkning, som han aldrig nåede at få skrevet, ville være

de værker, som han "havde at kaste i vægtskålen".

Ifølge Adorno selv er det heller ikke ganske legitimt at referere et genuint filosofisk skrift; han hævdede nemlig, at "*filosofi, der lader sig referere, er ikke nogen*". I denne polemiske spidsformulering ligger en kritik af al den filosofiske metafysik og tilsvarende fra [Platon](#) og [Aristoteles](#) til [Martin Heidegger](#) – hans filosofiske aversion second to none –, der er karakteriseret ved sine uforanderlige, statiske ideer, principper og begreber. Rigtignok refererer Adorno til andre filosoffer passim i sit værk; men for så vidt som en filosofi eller et filosofem lader sig restløst referere eller resumere, kan man med Adorno *kritisk* hævde, at værket ikke (længere) har en aktuelt gyldig erkendelsesværdi - om end det ganske vist stadig kan være en gyldig filosofisk inspirationskilde eller diskussionspartner, som fx et værk af Aristoteles, hvem Adorno i øvrigt satte højt. Man kan dog også med en vis ret hævde, at Adorno også "refererer" positivt til andre filosoffer; men i så fald vil der være tale om referencer, i hvilke den refererede filosofi peger ud over sig selv, der vil være tale om ufuldstændig reference, altså om reference, om en karakteristik af en bestemt filosofi, der substantielt rækker ud over det refererede - fx i et citat -, sådan som det eksempelvis er tilfældet, når [Nietzsche](#) siger: "Jeg er ikke tilhænger af noget system, ikke engang af mit eget!" Dette kan man vel godt kalde en slags reference, men i så fald af en filosofi, der ikke lader sig referere. Filosofi er for Adorno ikke immuniseret imod historiens ændringer, tværtimod er historien, og ikke blot historien, men også det individuelt varierende, særegne, integrerede momenter i Adornos filosofi, derfor lader filosofi sig ikke virkeligt referere, den er allerede videre sammen med verdens begivenheder, men uden imidlertid et øjeblik at gå på kompromis med uretten i verden.

Objekt og identitet

Skal man følge Adorno, bliver et referat af *Negative Dialektik* heller ikke nemmere, når han siger, at "*sande er kun de tanker, som ikke forstår sig selv*". At fortolke bogen som et hermetisk lukket udsagn, hvor læseren kun giver sig af med at forstå teksten som en i sig selv lukket helhed, kun giver sig af med at forstå tekstens selvforståelse, er et vildspor. Ikke selvforståelse, men begribelse af det, der ligger *uden for selvet*, altså begribelse af objektet, dvs. det, der befinder sig uden for teksten, er anliggendet for filosofien ifølge Adorno, uden at filosofien vel at mærke nærer nogen som helst illusion om at kunne begribe objektet totalt eller fuldstændigt. Sagt i al korthed: læseren er henvist til selv at tænke videre i en proces, hvor objektet har forrang, uden at det tænkende subjekts bidrag kan tænkes væk fra resultatet. Et måske paradigmatisk eksempel på, hvad subjektet kan bidrage med i en erkendelsesproces, er kunsten i form af dens forskellige værker. Man ville således utvivlsomt undre sig, dersom to kunstværker, fx inden for billedkunsten, var identiske, selv om de repræsenterede omtrent den samme filosofiske opfattelse af verden. Kunstneren bidrager med sådan noget som, foruden sit eget tekniske niveau, med en ballast i form af sin egen personlige erfaring og erindring, med sin egen tydning af kunstens samtidige niveau, med sine egne præferencer, hvad angår emner, motiver og materialer samt med, hvad man vel i mangel af bedre kan kalde for hans/hendes egensindighed, hans/hendes - vel også fysisk betingede - individualitet. Noget tilsvarende kan siges om filosofien, selv om det subjektive islæt

her kan være lidt vanskeligere at iagttage. Filosofernes sprog vil i høj grad være afhængigt af, hvem der er dets afsender, lige så vel som valget af genre – Adorno selv havde således en vis forkærlighed for aforismen. Og hvad angår emner, stod musikken ham nær. Man kan sige det på denne måde: ifølge Adorno er objektet i høj grad åbent for subjektets individualitet, uden at det vel at mærke lader sig reducere til det subjektive. Eller man kunne omskrive det til dette: for Adorno er utopien åben.

Hvis man således skal forsøge at gengive væsentligt tankeindhold fra *Negative Dialektik*, så må man samtidig gøre sig klart, at man har at gøre med stof, der grundlæggende befinder sig i historisk bevægelse og er bestemt af kritikken af aktuel uret.

En central bestemmelse af negativ dialektik i bogen af samme navn hos Adorno lyder: "*Negativ dialektik er konsekvent bevidsthed om ikke-identiteten*". Det betyder for det første et opgør med den såkaldte formale logiks princip om, at alt er et spørgsmål om enten – eller; herimod hævder Adorno, at grundlæggende forandrer tingene sig, og de er således uden fast, uden uforanderlig identitet. For det andet kan udsagnet siges at være i opposition til kollektive begreber, der hævdes at være dækkende for alle de individer, de omfatter; imod den hævden vil negativ dialektik plædere for, at (disse) individer aldrig er identiske med almenbegrebet, fx udsiger et hvilket som helst begreb om "tyskeren" ikke den fulde sandhed om alle særegne, tyske individer; tværtimod har det særegne forrang for almenbegrebet og kollektivet, hvilke i tilfælde af, at de tilskrives sandheden i forhold til individerne, har en undertrykkende funktion i forhold til disse. En særlig fokus, for det tredje, har udsagnet på det identitetspres, som den vareproducerende, kapitalistiske økonomi øver. I og med logikken i den kapitalistisk producerede vare sættes dennes bytteværdi og produktionen af denne over alt andet i økonomien og tendentielt i hele samfundet, dersom den får magt som den har agt, og denne økonomi sætter et pres på alt andet, mennesker, dyr, planter og ting, i retning af identifikation med samme økonomi. Men negativ dialektik fornægter altså denne prætenderede og tilstræbte identitet som uret.

Nogle har set "det ikke-identiske" hos Adorno som en selvstændig, mystisk, måske religiøs eller quasi-religiøs, eller en fundamental størrelse. "Det ikke-identiske" er imidlertid ikke en ting ved siden af andre ting, men derimod det ved de enkelte ting, der ikke går op i det identiske/alment-abstrakte, hvad dette så end måtte være i det enkelte tilfælde. "Det ikke-identiske" er altså en slags egenskab ved de enkelte ting, det er grundlæggende af materiel karakter og altså ikke uden identitet, om end denne deres identitet grundlæggende er foranderlig.

Historien

Jeg skrev tidligere, at vi må tænke videre selv og tænke historien med, når vi vil søge at forstå negativ dialektik, og således også mht. Adornos ovennævnte bestemmelse af negativ dialektik. Det historiske i det udsagn består ikke mindst i brugen af begrebet "ikke-identitet". Når dette er så centralt for Adorno, skyldes det uden tvivl primært, at han finder identiteten, og ikke mindst

varesamfundets identitetspres for ikke at sige -tvang, så fremherskende, at det også kommer til at præge det begreb, der er udset til at stå imod det, altså "ikke-identiteten", som blot bliver en negation af den samfundsmæssigt dominerende identitet. "Ikke-identiteten" er klart et begreb og en sag i defensiven, om man så må sige. Dertil kommer, at det "ikke-identiske" på Adornos tid øjensynlig var så uanseligt, mikroskopisk, at det var umuligt at sige nogetsomhelst om dets positive beskaffenhed, det kunne bare udtrykkes ved en negation af det kritisable identiske, altså netop bare som "det ikke-identiske". Så måske kan negativ dialektik få en anden bestemmelse nu i dag, som ikke lægger helt så megen vægt på det negative moment, fx at negativ dialektik er konsekvent bevidsthed om det forskellige eller lignende eller noget helt tredje?

LES OGSÅ: [Kritisk teori](#) • [Kulturmøter og utopier](#)

Adorno var stærkt inspireret af filosofen [G.W.F. Hegel](#) (1770-1831), som han med betydelig reverens simpelthen kaldte "den store filosof", så vidste enhver vel, hvem der var tale om – Adorno gjorde i hvert fald. Om forskellen imellem dem sagde Adorno, at den var "ganske lille", men til gengæld betød denne minimale forskel alverden. Hegels "positive dialektik", ifølge hvilken alt via en kæde af negationer fører til altings højere enhed, kan hævdes at terminere i en slags filosofisk så vel som socialt betragtet totalitær tilstand, mens Adornos filosofi ikke på noget tidspunkt vil opgive kritikmomentet; sand filosofi (altså "negativ dialektik") har således "*indbydelsen til kritik indbygget i sig*", ifølge Adorno. Det turde vel være et lovende programpunkt for en moderne filosofi.

Men måske er vor tid en dårlig tid for negativ dialektik, der blæser andre filosofiske vinde nu, hvis man da vil kalde dem filosofiske. Måske skal vi, som Adorno selv gjorde, se hans filosofi som flaskepost til fremtiden.